

MOGEL eta Literatur-euskara

Euskara idatziaren batasunari buruz. Beste izkuntzetan egin dutena, ALEMANIAN, Cataluñan, Orain 37 urte gure euskalari batzuen iritzeak. Orain hemen egin zaitekena; idazlarien artean, iztegiari buruz, aurreen irakastean. Batasuna ezpada, euskalkiak elkargana-agotu.

* * *

Joan Antonio MOGEL idazlari andia, euskara idatziarendako grifiatu ote zen eta kilikatu? Bai dudarik gabe, bere liburutxo aberatsean argi aski aditzera ematen duen bezala, Bertan, izkiriartzeko tankeraz eta maneraz, mintzo zaigu, erderatik artu bear lirateken kultur- itzetaz, fonetikaz eta itzeen soñuen idazteaz. Bai eta euskalkien urbiltzeaz ere axolatu zen euskara- batasun biderako leen urratsa den bezala.

Ikus bestela PERU ABARKA novela-ren 6 garren elkarrizketan, Joanis baigorriarra-ren eta Txorgori- giputzaren esanak, bersoak, otoitzak: bakotxa bere euskalkian zertako ematen ditu? Bizkaitarren eta giputzen eta frantses-euskaldunen arteko ezaguera eta artu-emanaren erein naiez dudarik gabe; eta iruen euskarak elkargana-agora bildu nairik.

MOGEL andiaren bide hori besteek orduan jarraiki balute, segur ez gindeke gaurgero euskara idatziaren batasunetik ain urrun. Horrekin ez dugu esan nai beren gogoeta eta aburu guztiekin bat egiten dugula, etimologietan eta garbiketaz aritzen delarik; baiñan bere idazteko tankera eta bere umore ederra arras gogoko zaizkigula bai.

Eta orai zerbait egin dezakeguia, euskara idatziaren inguruan? Bistan da euskara bakar bat izkiribu-tako ezin dukegula oraintxe

autetsi. Baiñan segitu baiño leen, derragun, auzi hori xuritzeko tokiko euskara-z beste euskalkiak ere dakitenak behar ditugula.

Eta hortaz gaiñera, kasu berean dauden beste mintzaireekin egin dutena dakitenak. Urratsez urrats joan bear da, korapillo tink hau laxatze-ko, eta borondate on batekin, norbere-keriak alde bat utzirik.

Dakusagun orain aleman mintzairak zer bide eramán duen. Bata-suna, dakizuen bezala, mintzaira izkiriatuan bakarrik erdietsi dute; 5 mintzamolde bereziak bizi baitira bizkorki jendeen aotan. TWA-DELL linguista amerikanoak dionez, XVI garren mendeko liburugilleek ez zuten bere probintziako aleman mintzamoldean baizik impi-matzen.

Suiza eta Holandia kenduz 5 dialekt agertzen ziren liburuetan: sajón-goikoa edo meissnisch deitua (Leipzig): Babierakoa (Augsburg); Rin-goikoa (Strassburgo); Rin-erdikoa (Kolonía eta Frankfurt); eta Frankoniakoa (Nuremberg).

Luther-ek indar andia eman zion batasunari, meissnisch izkelgi hori autatzearekin, bere ospea eta edaduren gatik protestant eskualde-tan; lexikoan eta semantikan autu eta lan ona egin zituen; sintaxa ez zuten ain latina, eta graphian eta phonetikan guti berritu zuten.

Onartu zuten leenak prinzipiak eta letradun iritarrak izan ziren, herritarrak baiño geiago. Iparraldeko eskoletan arrotz izkuntza bezala irakasten zen; egoaldeko Eskola katolikoak etziren orduan batasun huntara sartu, baiñan XVIII garren mendeko goren maillako idazlari multzo batek, bere izkiribu baliosen medioz, desegin zuten ipar eta egoen arteko berezitasun geienak.

Herder, Klopstock eta Wieland iparraldean eta Lessing, Schiller eta oroz gaiñetik Goethe beste aldeetan, izan ziren izkuntzaren bate-ratzaile gorenak.

Batasun osoa etzen alabainan erdietsi Bismarck-en indarraldiko demboraraiño; eta gero batzarre bat baiño geiago ukan bear izan zuten. Azkenik 1901 garren urteko Batzarrean, Austria, Suiza eta Alemania-koen artean graphia finkatu zuten eta izkiria-moldea.

Eta 1907 urtean legez bortxatu Eskolategi guzietan. Ordutik DU-DEN delakoa ezinbestekoa da idazlari eta liburugille guziendako. Neke eta lan luze horiek izan arren, aleman mintzatua ezta 1959 urtean batetaratuá.

Esan dugun bezala, egun 5 izkelgi badira; baiño aleman bateratuan denek idazten aal dute, eta huntan eta eskualdeko dialektoan ere min-tatzeko gai dira.

Beraz aleman izkiriatura edo literarioa, mende luzeetan egin bear

izan da, idazlari goienekoeri esker, baiñan bortxatu bear izan da ala ere legez eta larderiaz.

Urrun gaude gu eskualdunak geren Herri ttipian, baiñan ezta batere arritzeko euskalki batzu baldin ba ditugu, eta finkatzekoa oraino gure mintzaira izkiriatu bakarra. Ezta beraz etsitu bear eta goazen saiatur presarik gabe. Alemanek mendeetan egin dutena guk ezin illabete batzutan bururatu.

Dakusagun orai gure auzo catalan mintzairakin egin dutena. Literatura franko aberatsa du erresumaren laguntzarik gabe izateko. Ez du gureak bezalako estutasunik jasan, jada XI garren mendetik hunara izkiriatu baita; eta Erregeek leeneko etsemplua.

Hunek uts egin dio funtsean euskarari, Nafarroako erregeen ezagutzak, eta ondotik diraukeo beti, bere Letradunen guttiespena; "élite" delako bat izan dugu eskas.

Ekialdeko catalana da orai idazten dena; bainan beste 4 motak (mendebaleko, Valencia-ko, Mallorca-ko eta Rosellonekoa), ezte desberdintasun andirik beren artean eta izkiribuan abantxu deus ez. Pompeu Fabra gramatikalaria ezaguna izan zen 1913 urtean bateratzaile andiena, geroago ikusiko dugun bezala.

* * *

Eta etxeko etxeko zer guk? Gure mintzairak jasan dezakeia bere oraiko kenka txarrean, euskara idatzian aldakuntza andirik egiten has lagine? Nik uste oraikotz auzia zedarritu eta mugatu beharko dugula.

Baiño dakusagun leenik zer zioten hortaz gure euskalari ezagun batzuek, ezpaita oraikoa euskara bateratu baten griña.

1922 urtean Euskaltzaindiak 4 Biltzarre egin arazi zituen hortarako; Bilbon, Donostian, Baztanen eta Hazparnen. Entzun ziran 14-15 iritze, kolore guzitakoak eta oroen gaiñetik, Broussain orduko Hazparneko alkatearen eta Campion idazlariaren informea.

Emanen ditzuegu aditzera opinione batzu, on baita ikustea zenbeit gauzetan aurrerapen poxi bat egin dugula; eztu balio beti negarrez eta etsiturik ibiltzea.

Broussain eta Campion jaunek ezdute bere izkiribuan aldebat autatzen euskalki bat, literario gisa, besteei kalte ez egiteagatik, baiñan gipuzkoarraren aldera ixurtzen dira. Naiz Bizkaikoa, diote, berdiñena den, sendoena eta edatuena; lapurtarra ongienik izkiriatur eta Ziberokoa izpiritutsuena.

Arrigarri zaiguna; gipuzkera eta lapurtarraren arteko autsi-mautsi bat proposatzen dute, besteetatik ere zerbait artuz.

B. Gaubeca, Bermeoko liburugilleak dio; bizkai-euskara autatu besteak baztertu gabe, eta erdal usaiñeko itz oro kendu.

Mikolas Cortes, Bilboko apezak dio; Eztela euskalki bakar bat autatu behar literario bezala. Aski dela aur euskaldunei irakurtzen irakastea; eta euskara hori erritarra nai du eta ez garbizaleena.

A. Zabala-Arana gramatikalari giputza ere, euskalki bakarraren kontrakoa da.

Federico Belaustegioitia, Garitaonaindia (ARGIA-ren zuzendari zena), Egusquiza euskalzaina eta Azkue gure euskalzainburu ospetsua zena; lauak bizkaitarrak, giputz euskalkia autatu behar dela diote; eta Azkuek horren inguruan eraiki nai izan zuen gipuzkera osotu hura.

Bide puska bat egin zuen gure artean, bainan gogor-aire bat sumatzen zitzaion euskalki berri horrerik, eta Franziaiko euskera-taz etzen guti baizik axolatu.

Belaustegioitia iskribauak zion: "Euskera bakar batera joan" laster, edo erdera bakar batek lurpetu; Gipuzkoako euskera [eta "euskera errikoa] ala erdera, guretzat beste biderik eztago."

Amayur-ko erretore ospetsua eta izkiri-zale ona izan zen Gurutz Goienetxe jaunaren iritzea irakurri nai datzuet laburzki, zentzu andiko itzak direlakoz dembora aietako.

"...Nere iduripena deus gutikoa bada-ere, aal bezain lanoki eta" garbi emanen dut.

"Guzien gogorako gauza litzake eskualdun guzien artean, odolez" bat garen bezalaxe, eskual-era bat bakarra izatea.

"Bañan erran bearko baitugu naski aspaldiko itzneurtzaileak" ziona; "...Video meliora, proboque, deteriora sequor..." Bearko. "Ikusten dugu denek oberena litzakela eskual-era bat artzea, baiñan" denekin gelditu bearko. Zergatik?

"Hara zergatik. Urrats horren ematea gauza zailla, nekosa eta" eskuararentzat kaltegarria izan laikelakotz. Hori egitekotan bat bear" ginuke artu. Zein? Ezta errex erabakitzea.

"Eskualdunek buru gogor aire bat ba dugula derasate bazterretan;" hori ez ala izan ta ere, au bai egia aundi bat da, eskualduna atxikia" dela bere gauzei baita bear ere; eta ez luke neork naiko bere" amaren altzoan ikasitako era bazterrerat uztea, zokorat igortzea.

"Euskalki guzietarik bat artzera *orai bein*, ezta egoki den gauza." Erran dut orai bein. Gero zer egoki izain den geroak erakutsiko du.

"Eskuaren batasun hori ez indarka, baizik bere baitatik etorri" bear den gauza da.

"Guzion gogorakoa. On aundiak emain luzken gertaera; eta denek,

”bakotxak egiten aal duena eginez, urratska urratska bilatu bear
”duguna...”

Euskara idatziaren batasuna beraz, ezin bada lortu Euskaltzain-
diaren edo Eskola baten agindu edo araudi edo gramatika berri baten
bitartez, horiek ametsak diralako, idazlariek asko egin dezakegula
nago, euskara idatzien desberdintasunak laburtzeko, gero eta geiago
edatuz idazteko molde erdiko bat; alde batera utzi gabe, aatik, biz-
kaiera edo ziberotarra; baiñan hoketan ere saiatuz elburu hortara.

Baiñan hortarako, iduri zaigu erabaki batzu hartu bearrak direla
izkiriatzeko moldeari buruz, eta autsi-mautsi bat egin Iparraldeko
eta hemengo idazlari batzuen artean. Gure uste apalean, 3 mailletan
egin bear litake autsi-mautsi akordio hori; *idazteko moldean, graphian*
eta *iztegian*. Erdara-euskara iztegia baita mugaldi eta okasione
bakarra, xeekeri askotan, batasun aldera jotzeko iparrekoek eta guk.

1. *Moldea eta joskera*.—Izkiriatzen dugunek itzak eta esakerak
bear ginuzke autatu euskaldun geienek aditzeko gisan, MENDIBU-
RU-k jada XVIII-garren mendean zion bezala; eta bazterretako itz
bitxiak ez geiegi.

Eta ez geiegi ere geren herrixka-ko mintzaira bereziari lotu. Eta
naiz erdaratiko hitzen usatzea laguntza anditakoa den euskalki guztien
batasun alderako, euskaldun guztien artean edatuenak direlarik; hala
ere esan bearra dagola uste dugu, ez dela euskera idatzian bein ere go-
ratasuna galdu bear, garbi eta lerdin idukiz gure mintzaira aal bezen-
bat, mordollokeri itsusi batera erori gabe; hartarako XIX garren
mendeko autore onak irakurritz eta euskaldun menditarreei adi adi
egonez.

Karia hortara Mogelek dio; ...“baña bestelango berba arrotzak
”kendu bear dira, dagozanean euskerako izen garbi ta nekezarien ar-
”tean artu eta aotubak...”

Idazteko moldean, itzen joskera-mota bi badirela batzuetan aitortu
bearra dago, eta uste dut etzaiola inorreri gaitzituko esaten badugu
zenbeit kasutan libre dagola idazlaria gisa batera edo bestera egiteko.
Berdin zuzen daude; *loak artu nau* eta *lokartu-naiz*; *ortaz goxatu da*
eta *hori goxatu du*; *txori batez ohartu da* eta *txori bat ohartu du*; *lege*
hortaz baliatu da eta *baliatu du lege hori*; *Bizkaian laketu du* eta *Biz-*
kaia laket zaio. Ez ditzagun bada geiegi ertsi euskararen moldeak.

* * *

Euskalkien bereiskuntzak ttipitzeko ere bide egokia litzake, XIX garren mendeko giputz autore oneei geixago jarraitzea; esakera jatorretan nausi baiditugu *J. B. Agirre, Iturriaga, Gerriko, Gergorio Arrue, Lardizabal*, eta bai *Mendiburu* erdi-nafarra, zaarragoa bada ere.

XIX garren mendeko bizkaitar autoreen artean baditugu ere joseran eta bizitasunean eredutzat artzen aal direnak. Nork *Fr. Bartolome* Markinakoak bezenbat gatz eta piper, eta *Mogel, Añibarro, Astarloak* beste euskara garbi eta bixi? An eta emen akatz-en bat atxeman arren?

Lapurtarretan ere, beste horietan bezalatsu, aise argiago eta errezago egiten dira geienentzat, XIX garren mendeko *Haraneder-Harriet, Duhalde, Duvoisin, Elissamburu, Iriart-Urruty, Arbelbide* eta halako, oraiko idazlariak baiño. Ezen gibelerat-ago eta urbilago gure euskalkiak.

Gure kasuan atzeko aldera ari dena aurrera doaie. Eta hemendik 40 urteetara beira, idazten ari dena berriz, batasun aldera naiez, gero eta geiago baztertzen da elburutik.

Irakurleek aise garbiago eta errezago arkitzen ditugu *Oihenart, Tartas*, edo *Inchauspe* edo Ziberoko *Armanakak*, oraiko idazlari ziberoarrak baiño. Mintzaira bizia pikortzen eta errausten baldin ba doa, euskara idatziak eztu bide bera eraman bear, iraun nai badu.

Karia hortara, Pirineoz bi aldetako euskareen artu-emanak geia-gotzeko eta elkarren berri edatzeko bide ona, Baionako astekariak artu dutena da, eta berdin gure artean ere; aldiro argitaratuz beste aldeko euskal lan bat, eta obe, besterik ezpadugu, XIX garren mendeko autore horien zatiño bat.

Elburu eta xede orrekin egina da berriki A. Omaechebarria-ren *Euskera* liburuaren krestomatia laburra, eta leenagoko P. Lafitte-ren *Eskualdunen Loretegia*. Guk ere, euskalkien urbiltzeko xedetan argitaratu ginuen EUSKALERRIKO IPUINAK liburuxka.

Berrogei kontu dakarzuki, bizkaitarrez, gipuzkoeraz eta nafar-lapurtarrez, sailka, eta denak herriko euskara garbian.

Karia hontara asi gara Donostiako EGAN aldizkarian agertzen Euskal Literaturaren bilduma labur bat. Hunaraño, *Dechepare, Leizarraga, Bertran de Echaux, Garibay, Joanes Detcheberry, Materre* eta *Axularren* zatiak publikatu dira euskara laxoan.

2. *Graphia*.—Ortographia kontuan zerbait aurreratū dugula iduri du; Iparraldeko HERRIA eta GAZTE astekarietan *x* letra usatzen asi dira *ch* ordez; eta *h* letra hori ere xuhurkiago, Kostaaldeko usantzaren arabera. Gure artean asi dute batzuk *h* letra usatzen ere zen-

bait kasutan; bi vocal-ak berexteko (*ohore - zuhur - bihotz*); adiarazpenak bereizteko (*zurrr - zuhur; ori - hori; ura - hura*); *p - t - k* letren ondotik usatzen ez padute ere; naiz guaurk aoskatzen dugun batzutan *h* hori, *ikharagarri* itzan bezala. Gure artean ere askok idazten dute *ll - rr - tt* dobleak, *r - l - t* pikordunak baiño gogotikago, frantses euskal-idazlariak bezala; bereziki batasun aldera nai dutenek; eta Euskaltzaindiak on artzen duen bezala.

Izen arrotzetan beriz jada guztiek errespetatzen dute euskaraz idaztean, etorkiko graphia; hala *Vaticano-ko, California'ko*. Iparraldekoek bezala, usatu bear ginuke *j* letra beti, naiz *y* - naiz *x* - naiz *j* soinu adiarazteko.

Kulturitzetan berriz uste dugu itzaren ospea eta jatorria errespetatu bear litzakela euskerara pasatzean *geographia, psikologia* (ez *sikologia*, erdaraz asi diren bezala).

Baiñan kasu oketan, dudazko diren-etan, premiazko deritzagu aixtian aipatutako iparr eta egoaldekoen arteko Akordio hura, elkarrekin joateko aal bezambat.

Phonetismoak eta *laburpenak* utzirik hitzak osoki idatzi bear direla gaude, eta ez letrak eta silabak janez, mintzatzean bezala. Sail ontan ere asko aurreratu dugu.

Bizkaieraz eta bizkaitar ez direnendako aunitzez argiago eta errezago egiten da irakurgai, Añibarrok idazten duen bezala, *maitea, argia, bearra, gozoa, bere* —idatziz eta ez *maitia-argija-biarra-gozuba-be*.

Mogelek ez du bide hori segitzen, baiño dio; "...Yo he de confesar" q. es más expedito, menos embarazoso y al parecer más arreglado, "cuando sin variación alguna se terminan las voces con sola la adición "articular; *arguia, oguia, zuria, burua, escua*..."

Berdin beste euskalkietan, obe da idaztea - *anartean*, eta ez *anartian*; *ari* - eta ez *-ai* edo *-ar*. Izkiriatzen duenak kontuan artu beharko du, irakurle geienak eztirala bere eskualdeko izanen, eta bere euskalkian bearbada *eiak* eta *eriak* eztirala berdin, eta ez *aitza* eta *aritza*, eta ez *-guria* eta *gurea* ere.

Baxenabarreko *buria, liburria*, itzak zuzen daude, eta eztira *-e-i* eta *o-u* letren aldakuntza bezalakoak.

Hola osorik idatziz, tokikoa ez denak adituko du, eta bertakoak ere bai segur aski. Laburpen eta phonetismoak ordea, kontuak eta eleketa biziak idaztean, ongi daudela uste dugu.

3. IZTEGIA.—Beste mugona batasun aldera urrats bat egiteko,

iztegia da, Orai prestatzen ari den erdera-euskera Iztegi andi hortan gure adiskide A. Mujikak aurrerapen andi bat egiteko okasione bakarra du, eta eztugu uste baliatuko ez duenez.

Iztegian onartu bearrak diran eta orai eskas ditugun zenbeit itz (*Geographia*, *Gramatika* eta *Historiakoak*) aurren liburuetan usatzeko; eta berdin kultura arrontari doazkonak, Tournier-Lafitte-n Iztegitik hartu bear zitazken. Hortarako leenik Iztegi hori ikuskatu bear da, eta handik artu gaztelera biurtzeko. Han eskas direnak berriz gisa berera euskeraratu batzuk eta besteek aal bezenbatean.

Halaber, ez ginuke itz berrien asmaketan asi bear, Franziaiko euskara-n bizi badira guk eskas ditugunak; hala nola - *sucursal*=*etxekide*; *mercado común*=*elkarrekiko merkatu*; *entierro*=*eortzeta*; *representación teatral*=*ikusgarri*; *joyería*=*zillartegi*; *actor*=*jokolari*; *territorio*, *extensión*=*eremu*; *aeroplano*=*aireko*; *apellido*=*deitura*, eta eun beste alako.

Kasu huntan komeni da ikustea zer egin zuen Pompeu FABRA catalan izkuntzalari andiak, Iztegia osatzean, Hector FOLCH philologoak dionez; "Redactó en 1913 sus *Normes ortográfiques*, q. fueron seguidas por la mayor parte de escritores catalanes; guardando un equilibrio entre los elementos populares y los nuevos.

"Pero estas normas lexicales y gramaticales, hay que hacerlo notar, las fué antes dictando sólo como ensayo hasta tanto que los escritores las llevaban a la práctica; y sólo cuando vió que las usaban la mayor parte, las introdujo en su Gramática y en su *Diccionario*.

"Y se dieron repetidos casos de normas propuestas, y no aceptadas por los escritores, en cuyo caso FABRA las retiraba inmediatamente."

* * *

Esandako zenbeit pontutan ni oker egotea baliteke, eta horrengatik dakitenen iritzea eskatuko nuke. Baiño idurizait, bide hok geienak emeki segituz gure aldizkari edatuenetan, ez osotara, artikulo bat edo bestean baizik; eta Iztegia bururatzean zuhur jokutzen ba da, iduri zait diot, urrats andi bat egin daitekela dembora laburrean, batasun aldera ez pada, euskalkiak elkargana urbiltzeko bederik; euskara mintzatua bizkortzen ba da beinikpein.

Eta euskara mintzatua bizkortzeko sail gogor eta aldapatsu hau aipatzean, kontuan artu bear dugu euskal-liburu gutti irakurtzen direla gure aldean, 700 bat goienaz ere; eta 3-5 mila aldizkariak soilik.

Gipuzkoako 3-4 Radio-emailleen euskal eleketak berriz, 25 mila baiño euskaldun geiagoek entzunen dituztela nago, astean bizpauri

aldiz. Bistan da bada Radiotarako *guion* direlako horietako bear ditugula euskaraz, nobelak baiño premia geiagorekin.

Beste aldetik gure erritarrek gutti irakurtzen badute euskaraz, Euskal Teatroa ikusteko zaletasun bizi bat nabaitzen da egun oketan. Horrengatik uste dut Teatro jokolari taldeak azkartu, lagundu eta eskolatu bear ditugula; iparraldeko komediak eta gai egokienak gure aldetarako antolatuz, eta berriak ere idazten susta-araziz eta lagunduz.

Eta hunekin bukatzen dut milesker emanez orori, eta gaizki esanak barka otoi.

(A. IRIGARAY jaunak Eibarren, Mogel-en
Gorazarre-egunetan esandako itzaldiaren laburpena.)

